

RADOSŁAW BISKUP*

<https://orcid.org/0000-0003-4902-5404>

SŁAWOMIR JÓŹWIAK**

<https://orcid.org/0000-0002-8228-4347>

PRZYWILEJ LOKACYJNY MIASTA SZTUMU Z 23 IX 1416 ROKU***

Abstract

The Foundation Charter of Sztum

Dated 23 September 1416

This article presents a scholarly edition of the foundation charter of Sztum (Ger. Stuhm), dated 23 September 1416, preserved in the State Archives in Gdańsk (Ger. Danzig). Despite its historical significance, this original source has not been utilised in previous historiography of Sztum or in broader studies on the history of Prussian towns during the Middle Ages and early modern period. Instead, researchers have relied exclusively on eighteenth-century copies. The first part of the article examines how the charter has been used in historiography since the second half of the nineteenth century, discusses the history of the Sztum archives from the eighteenth to the twentieth century, and reviews the surviving eighteenth-century copies of the charter housed in the State Archives in Gdańsk. The second part provides an analysis of the content of the original document and outlines the methodology used to produce a map of Sztum, including a hypothetical reconstruction of the town's landed estates (municipal patrimony). The third part offers a description of the document's physical characteristics and explains the editorial principles applied in the publication of the charter's text, which is included as a source edition in the appendix.

Keywords: Teutonic Order, urban charter, foundation charter, Sztum, municipal patrimony, Teutonic castle, outer bailey, source edition

---

* Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

biskup@umk.pl

** Instytut Historii i Archiwistyki, Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu

sj@umk.pl

*** Autorzy pragną podziękować dr. hab. Wiesławowi Nowosadowi, prof. UMK oraz dr. hab. Marcinowi Hlebionkowi, prof. UMK za udzielenie cennych wskazówek potrzebnych do opracowania niniejszego tekstu.

Nadesłany 16.07.2024; Nadesłany po poprawkach 15.05.2025; Zaakceptowany 17.06.2025

I

W środę, 23 IX 1416 r., wielki mistrz Michael Küchmeister wystawił na zamku w Malborku przywilej lokacyjny dla miasta Sztumu. Między Malborkiem (siedzibą centralnych władz Zakonu) a Kwidzynem (stolicą diecezji pomorzańskiej) powołano do życia miasto, trwale zmieniając stosunki społeczne, gospodarcze i polityczne w tej części ówczesnego Powiśla. Zasady regulujące życie polityczne i gospodarcze tutejszej społeczności, jak również organizujące przestrzeń w mieście i okolicy obowiązywały i były respektowane do końca XVIII w. W dotychczasowej historiografii badacze powoływali się jednak wyłącznie na późnonowożytne odpisy tego przywileju lokacyjnego.

Praktykę pomijania oryginalnego, pergaminowego dokumentu – przechowywanego obecnie w Archiwum Państwowym w Gdańsku¹ – zapoczątkował Friedrich Wilhelm Ferdinand Schmitt, wykorzystujący materiały źródłowe znajdujące się w archiwum sztumskiego magistratu. W swojej historii powiatu sztumskiego z 1866 r. przytoczył opis granic patrymonium miejskiego, bazując na nowożytnej kopii dokumentu lokacyjnego oraz jej modyfikacjach z 1764 r. Próbuąc ustalić najdawniejsze dzieje miasta, odwołał się wprawdzie do przywileju z 1416 r., ale z uwagą, że „w 1719 r. istniały cztery kopie: trzy w języku niemieckim oraz jedna w języku polskim (tłumaczenie). Przynajmniej tak magistrat sztumski donosi magistratowi gdańskiemu, przesyłając nową kopię”².

Historyk sztuki i konserwator zabytków Bernhard Schmid, kreśląc w 1909 r. średniowieczne dzieje Sztumu, tytułem wstępu do katalogu zabytków w tym mieście stwierdził: „Lokacja miasta nastąpiła mocą przywileju z 1416 r., [wystawionego] w środę po [dniu] św. Mateusza (21 września [!]). [...] Oryginał najwyraźniej nie jest dostępny, natomiast w Archiwum Państwowym w Gdańsku ([sygn.] Abt. 349 A Nr. 1) znajduje się kopia uwierzytelniona 30 września 1767 r. przez polskiego króla Stanisława Augusta w Warszawie”. Pisząc o sztumskim kościele parafialnym, stwierdził, że dokumentu „nie można odnaleźć w archiwum sztumskiej parafii katolickiej”³.

¹ Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt. APG), Akta miasta Sztumu 1416–1937, sygn. 524/1.

² „1719 existirten davon 4 Copien, 3 in Deutscher und eine in Polnischer Sprache (Uebersetzung). Wenigstens meldet dies der Stuhmer Magistrat dem Danziger unter Zusendung einer neuen Abschrift”; Friedrich W.F. SCHMITT, *Geschichte des Sthumer Kreises*, Thorn 1868, s. 169–172.

³ „Die Gründung der Stadt erfolgte also durch Handfeste von 1416, am Mittwoch nach Matthaei (21. September). (...) Das Original ist anscheinend nicht mehr vorhanden, dagegen befindet sich eine vom König Stanislaus Augustus d. d. Warschau 30. Dezember 1767 ausgestellte beglaubigte Abschrift im St. A. D. Abt. 349 A Nr. 1. (...) Die Urkunde ist in dem kathol. Pfarrarchiv zu Stuhm jetzt nicht mehr auffindbar”; *Die Bau- und Kunstdenkmäler Pomesaniens*, H. 3: *Kreis Stuhm*, bearb. v. Bernhard SCHMID, Danzig 1909, s. 343.

Arthur Semrau w swym opracowaniu z 1928 r., poświęconym stosunkom osadniczym w ziemi sztumskiej oraz na obszarze urzędu leśnego Benowo, w części odnoszącej się do miasta Sztumu, powołał się wzorem F. W. F. Schmitta na „trzy osiemnastowieczne odpisy przywileju oraz polskie tłumaczenie znajdujące się w «Aktenheft Ee 26 k» w Archiwum Państwowym (Staatsarchiv) w Gdańsku” oraz na „czwartą kopię zamieszczoną w katastrze kontrybucyjnym urzędu (Amt) Sztum z 1772 r.”⁴. Historyk ten sprawę formy zachowania tekstu przywileju sztumskiego potraktował w sposób marginalny, nie stawiając pytań o ewentualne istnienie oryginalnego dokumentu z 1416 r. Dla odtworzenia ustroju miasta oraz granic patrymonium poprzestał na wspomnianych przez siebie nowożytnych kopiach. Pytań o istnienie pierwotnego dokumentu z tekstem sztumskiego przywileju lokacyjnego z 1416 r. nie zadawali sobie także Marian Biskup i Maria Zdzitowiecka. Podejmując temat przyczyn założenia miasta oraz opisując jego ustrój, niemalże w całości wykorzystali ustalenia Arthura Semraua⁵. Prace A. Semraua, M. Biskupa i M. Zdzitowieckiej przytacza w 1990 r. Maciej Gołombiowski we wciąż niezwykle cennym zestawieniu zatytułowanym „Tablica lokacji miast na prawie chełmińskim (1233–1723)”⁶. Odwołanie się do rzekomych ustaleń M. Biskupa i M. Zdzitowieckiej jest w tym przypadku o tyle niezrozumiałe, że tę parę uczonych interesował problem przestrzennego rozwoju i ustroju miasta, a kwestia stanu zachowania bądź nie dokumentu lokacyjnego nie została przez nich poruszona.

Autor najnowszej monografii poświęconej późnośredniowiecznym i nowożytnym dziejom Sztumu, wydanej w 2011 r., Wojciech Szramowski nie uwzględnił oryginału sztumskiego przywileju lokacyjnego z 1416 r., odwołując się wzorem poprzedników do osiemnastowiecznego odpisu. Realizując cel omówienia „wszystkich podstawowych aspektów życia i działalności mieszkańców Sztumu i jego przedmieść z Podzamczem włącznie”⁷, wśród najważniejszych źródeł wymienił dokumentację znajdującą się w Archiwum Państwowym w Gdańsku, w zespole „Akta miasta Sztumu”: sztumskie księgi ławnicze (1470–1772), protokoły sztumskiej rady i ławy (1712–1734), akta komisji królewskiej w sporze starostwa sztumskiego przeciwko miastu Sztum oraz „potwierdzenie przywileju lokacyjnego Sztumu z 1768 r.”⁸. W inwentarzu zespołu „Akta miasta

⁴ Arthur SEMRAU, *Die Orte und Fluren im ehemaligen Gebiet Stuhm und Waldamt Bönhof (Komturei Marienburg)*, Thorn–Elbing 1928, s. 168–169, zwłaszcza przyp. 1 na s. 168.

⁵ Marian BISKUP, Maria ZDZITOWIECKA, *Sztum*, [in:] *Studia z historii budowy miast polskich* (Prace Instytutu Urbanistyki i Architektury, R. 6, z. 2), Warszawa 1957, s. 241–242.

⁶ Maciej GOŁOMBIOWSKI, *Lokacje miast na prawie chełmińskim*, [in:] *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, red. Zbigniew ZDRÓJKOWSKI, Toruń 1990, s. 229–332, tabela na s. 239–332, Sztum na s. 298–299.

⁷ Wojciech SZRAMOWSKI, *Dzieje miasta Sztumu w latach 1416–1772*, Toruń 2011, s. 7.

⁸ *Ibid.*, s. 12.

Sztumu 1416–1937” dokument przywileju sztumskiego z 1416 r. wymieniony jest na pierwszym, a wspomniany przez W. Szramowskiego odpis – na drugim miejscu. Odtwarzanie obrazu przestrzeni miejskiej na podstawie kopii odpisu, a nie oryginalnego dokumentu z 1416 r. jest rzeczą z warsztatowego punktu widzenia dyskusyjną. Trzeba jednak oddać, że takie podejście ma 150-letnią tradycję, a istnienia przywileju sztumskiego z 1416 r. nie dostrzegali również liczni inni badacze średniowiecznych miast pruskich oraz recenzenci pracy W. Szramowskiego⁹.

Częściowym wyjaśnieniem tej kwestii mogą być zawiłe koleje losu sztumskich archiwaliów nakreślone przez Petera Letkemanna oraz Rainera Täubricha. W 1683 r., w trakcie pożaru miasta, zniszczeniu miały ulec dokumenty i przywileje sztumskie zdeponowane w tamtejszym ratuszu. Oryginalny przywilej z 1416 r. uratowano, a w 1719 r. – jak wyżej wzmiankował F. W. F. Schmitt – dysponowano jego odpisami. Ponadto (o czym niżej) na przywileju pergaminowym widnieje adnotacja o przedłożeniu („oblatio”) w 1753 r. oryginalnego dokumentu w sądzie grodzkim w Kiszporku (Dzierzgoniu) przez wysłanników władz miejskich w celu wciągnięcia jego treści do tamtejszych ksiąg. W 1772 r. przedstawiciele władz pruskich znaleźli w sztumskim magistracie dużą skrzynię „ze starymi papierami” oraz mniejszą, z przywilejami. W trakcie poszukiwań przeprowadzonych w 1832 r. stwierdzono, że wśród dokumentów przechowywanych w mniejszej skrzyni znajduje się „autentyczny przywilej miasta Sztum” („das wirkliche Stadt-Privilegium der Stadt Stuhm”)¹⁰. W 1880 r. magistrat sztumski oddał trzy dokumenty Archiwum Państwowemu w Królewcu, które w 1907 r. przekazało je Archiwum Państwowemu w Gdańsku. Jednym z nich był potwierdzony w 1767 r. przez polskiego króla Stanisława Augusta Poniatowskiego odpis przywileju sztumskiego¹¹.

Podczas kontroli sztumskiego archiwum miejskiego w 1904 r. stwierdzono m.in., że dokumentacja przechowywana jest w szopie z desek pełniącej funkcję remizy strażackiej. Akta miały się znajdować w sześciu skrzyniach, niezabezpieczone, w nieładzie i ten stan rzeczy stwarzał niebezpieczeństwo pożaru. Burmistrz miał obiecać przedsięwzięcie odpowiednich środków zaradczych i – wobec braku odpowiedniego miejsca do przechowywania akt – przekazanie archiwaliów do Archiwum Państwowego w Gdańsku¹². Wydaje się, że magistrat sztumski

⁹ Zob. Wojciech ZAWADZKI, [rec.] Wojciech SZRAMOWSKI, *Dzieje miasta Sztumu 1416–1772*, *Zapiski Historyczne*, t. 78: 2013, z. 1, s. 172–174.

¹⁰ Peter LETKEMANN, *Die Geschichte der westpreussischen Stadtarchive*, *Beiträge zur Geschichte Westpreußens*, Nr. 5: 1976, s. 87–88; *Archive in Ostpreußen vor und nach dem Zweiten Weltkrieg unter Einschluß des Memellandes und des Soldaubegebietes*, bearb. v. Rainer TÄUBRICH, Bonn 1990, s. 89.

¹¹ APG, Akta miasta Sztumu 1416–1937, sygn. 524/2.

¹² P. LETKEMANN, op.cit., s. 87.

faktycznie przekazywał sukcesywnie najstarsze archiwalia kancelarii przedrozbiorowej do Gdańska, (zespół 349A). Po drugiej wojnie światowej dokumentację z kancelarii przedrozbiorowej oraz archiwalia kancelarii prusko-niemieckiej połączono w jeden zespół nr 524 „Akta miasta Sztumu 1416–1937”¹³. W 1957 r., przedstawiając jego zawartość aktową we wstępie do księgi inwentarzowej, odnotowano: „Dokument z 1416 r. to przywilej lokacyjny nadany przez Michała Küchmeistera”. Zgodnie z inwentarzem dokument we wspomnianym zespole stanowił część serii „Kancelaria przedrozbiorowa. Dokumenty i księgi miejskie”; opatrzony był dawną sygnaturą „Staatsarchiv Danzig, Abteilung 305, Nr 110 [XIX]”¹⁴.

Współcześnie w Archiwum Państwowym w Gdańsku znajduje się kilka osiemnastowiecznych odpisów przywileju sztumskiego, wśród nich także te, które były przywoływane przez uczonych niemieckich od drugiej połowy XIX w. Tylko w tym zasobie udało się stwierdzić istnienie co najmniej siedmiu kopii w języku niemieckim oraz uwierzytelnionego tłumaczenia tekstu przywileju na język polski. Ich powstanie jest związane z konfliktami między władzami miasta Sztumu a starostwem sztumskim, toczonymi w drugiej połowie XVIII w.¹⁵

Dla wszystkich omawianych odpisów kluczowe są te z ksiąg sądu ziemskiego w Dzierzgoniu, oblatowane 10 IX 1753 r. („feria secunda post Festum Nativitatis Gloriosissimae Virginis Mariae”)¹⁶ i wpisane do księgi grodzkiej przez malborskiego pisarza grodzkiego Aleksandra Dionizego Wybickiego (1709–1785)¹⁷ na podstawie oryginalnego, pergaminowego przywileju lokacyjnego z 23 IX 1416 r. Ten sam pisarz własnoręcznie sporządził notatkę na zakładce przywileju sztumskiego (w prawym rogu) o przedłożeniu tego przywileju („oblatio”) 5 IX 1753 („feria quarta ante Festum Nativitatis Gloriosissimae Virginis Mariae”) przed sądem ziemskim w Dzierzgoniu przez burmistrza sztumskiego Krzysztofa Brzeskiego („proconsul et vicepraeses”)¹⁸ oraz ławnika

¹³ Szerzej zob. APG, Inwentarz zespołu akt: akta miasta Sztum 1416–1937. Zespół nr 524, Gdańsk 2003.

¹⁴ Por. *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*, opr. Czesław BIERNAT, Warszawa–Łódź 1992, s. 312.

¹⁵ Zob. APG, Akta miasta Sztumu 1416–1937, sygn. 524/3 (akta i wyrok komisji królewskiej w sporze starostwa sztumskiego przeciwko miastu Sztum o bezprawne zabudowanie gruntów na terenie „Schlossfreiheit” oraz w sprawie szkód i zniszczeń w lesie); W. SZRAMOWSKI, op.cit., s. 110–133.

¹⁶ APG, Sąd Grodzki w Kiszporku, sygn. 47, k. 273r–276v.

¹⁷ Jego biogram znajduje się w monografii rodu Wybickich: Jacek KOWALKOWSKI, *Wybicy herbu Rogala od XVI do XX wieku. Studium genealogiczno-majątkowe* (Szlachta i Ziemiaństwo na Ziemiach Dawnej Rzeczypospolitej), Warszawa 2015, s. 167–178.

¹⁸ Niejasne są ustalenia Wojciecha Szramowskiego na temat Krzysztofa Brzeskiego w pierwszej połowie lat pięćdziesiątych XVIII w. Miał on w 1744 r. jako „prezdujący burmistrz” popaść w konflikt z radą sztumską, która zawiesiła go na urzędzie na trzy lata. Brzeski odwołał się

(„scabinus”) Jana Michała Heidenreicha¹⁹. Tekst przywileju został najpierw wpisany do księgi protokolarnej sądu grodzkiego („oblatio”), a pod skopiowanym tekstem przywileju podpisali się Krzysztof Brzeski oraz Jan Michał Heidenreich²⁰. Następnie protokół został przepisany na czysto do „Liber Actorum Inscriptionum Castrense Christburgensi ab anno 1752 ad 1755”, ze wspomnianą datą 10 IX 1753 r.²¹ Odpis w obu księgach zawiera ważne informacje o samym przywileju sporządzone ręką Aleksandra Dionizego Wybickiego: „krzyżacki dokument lokacyjny miasta Sztumu” („litera privilegii crucigerorum foundationis dictae civitatis Stumensis”) został sporządzony „na pergaminie w języku niemieckim” („in pargameno, idiomate germanico”) oraz miał „przywieszone dwie pieczęcie w jednej puszcze” („sigillis binis pensilibus in una pyxide contentis”). Po wprowadzeniu tekstu dokumentu do księgi przedstawiciele władz miejskich Sztumu odebrali oryginalny przywilej („post ingrossationem ad se denuo receperunt”).

Kolejne cztery odpisy przywileju sztumskiego, o których wspominał F. W. F. Schmitt, znajdują się w zespole „Bibliotheca Archivi”, w poszycie oznaczonym sygnaturą 300, R, Ee, 26k. Trzy z nich, sporządzone przez jedną osobę uwspółcześnioną niemczyzną, są niedatowane²². Czwarty natomiast to uwierzytelniony przez króla Augusta III tekst przywileju miasta Sztum w języku polskim („Versio Polonica Collationati Privilegii Civitatis Regiae Stum”), sporządzony na podstawie przedłożonych papierowych wypisów z księgi sądu grodzkiego w Dzierzgoniu („productas coram nobis litteras papyraeas”)²³.

Ostatnie dwa zgodne w brzmieniu odpisy przywileju sztumskiego powstały w drugiej połowie lat sześćdziesiątych XVIII w. i są to uwierzytelnione przez Stanisława Augusta Poniatowskiego kopie wspomnianych odpisów z września 1753 r., poświadczonych 19 XI 1754 r. przez Augusta III („die decima nona mensis Novembris Anno Millesimo Quinquagesimo Quarto”), którego dokument z kolei uwierzytelnili 24 X 1758 r. („die vigesima quarta Mensis Octobris Anno Domini Millesimo Septingentesimo Quinquagesimo Octavo”) w kisz-

---

do władz miasta Malborka, a rajcy sztumscy działali w porozumieniu ze starostą sztumskim, który zatwierdził ich wyrok. Według ustaleń W. Szramowskiego do czasu rozstrzygnięcia konfliktu obowiązki K. Brzeskiego miał wykonywać Marcin Izbrant, który po upływie czasu zawieszenia nie chciał ustąpić ze stanowiska. Konflikt miał się zakończyć dopiero w 1757 r., tuż przed śmiercią K. Brzeskiego; zob. W. SZRAMOWSKI, op.cit., s. 108. Tymczasem, jak można wnosić z adnotacji pisarza grodzkiego Aleksandra Wybickiego, w 1753 r. Krzysztof Brzeski pełnił obowiązki urzędnicze w Sztumie jako „proconsul et vicepraeses”.

¹⁹ Por. ibid., s. 120–121, 124, 130, 219.

²⁰ APG, Sąd Grodzki w Kiszporku, sygn. 45, k. 192r–194v.

²¹ APG, Sąd Grodzki w Kiszporku, sygn. 47, k. 273r–276v.

²² APG, Bibliotheca Archivi, sygn. 300, R, Ee 26 k, s. 13–17 (pierwszy odpis), 19–22 (drugi odpis), 23–26 (trzeci odpis).

²³ Ibid., s. 27–33.

porskim sądzie grodzkim przedstawiciele sztumskiego magistratu²⁴. Pierwszy, sporządzony 30 XII 1767 r. w Warszawie, został wpisany do księgi protokołarnej dzierzgońskiego sądu ziemskiego 26 III 1768 r. (zgodnie z datą podaną w nagłówku: „Sabbatho ante D[ominicam] Ramis Palmarum 1768”).²⁵ Drugi natomiast, przywołany w monografii W. Szramowskiego²⁶, to oprawiony arkusz z tekstem uwierzytelnionego przez króla Stanisława Augusta Poniatowskiego przywileju sztumskiego, poświadczonego w 1758 r. przez Augusta III²⁷. Na stronie tytułowej widnieje adnotacja: „In Castro Christburgensi, Sabbatho ante Dominicam Ramis Palmarum Quadragesimalem proximo, Anno Domini 1768. Ad oblationem Spectabilis Antonii Ehrenhardt²⁸, Notarii Civitatis Stumensis. A[lexander] Wybicki”. Na ostatniej stronie odpisu widoczna jest pieczęć opłatkowa oraz podpis sekretarza królewskiego Antoniego Sikorskiego wraz z adnotacją o wcześniejszym potwierdzeniu przywileju sztumskiego z 1416 r. przez króla Augusta III.

Omówione wyżej odpisy przywileju miasta Sztumu z 1416 r. to wyłącznie te, które znajdują się w wybranych zespołach Archiwum Państwowego w Gdańsku. Z pewnością istnieją inne, nowożytnie kopie tego dokumentu. Można jednak wyłącznie na tej podstawie sformułować pewne obserwacje związane z funkcjonowaniem tekstu przywileju sztumskiego. Oryginalny dokument był pieczętowany przechowywany przez sztumskie władze miejskie, o czym świadczy chociażby zabezpieczenie średniowiecznej pieczęci wielkomistrzowskiej przy pomocy drewnianej puszki. Przywilej był trwałym punktem odniesienia w miejskiej codzienności administracyjnej, na co wskazują zarówno sporządzone ręką pisarza sztumskiego sądu ziemskiego adnotacje na stronie *verso*, odwołujące się do kodeksu justyniańskiego, jak i nieustanne przywoływanie tego dokumentu przez władze miasta Sztumu w konfliktach ze starostwem sztumskim w drugiej połowie XVIII w. W dotychczasowej historiografii jednak badacze wykorzystywali tekst przywileju wyłącznie w formie odpisu lub – jak w przypadku najnowszej pracy poświęconej dziejom Sztumu – odpisu kopii.

Początek procesu wprowadzania oryginalnego przywileju kolacyjnego Sztumu do historiografii i przywracania pamięci o nim przypada na 2016 r., gdy w związku z jubileuszem 600-lecia istnienia miasta zorganizowana została sesja popularnonaukowa. W toku przygotowywania tomu pokonferencyjnego

²⁴ APG, Sąd Grodzki w Kiszporku, sygn. 53, k. 33r.

²⁵ APG, Sąd Grodzki w Kiszporku, sygn. 53, k. 33r–38r.

²⁶ W. SZRAMOWSKI, op.cit., s. 12, przyp. 4: tutaj określony jako „potwierdzenie przywileju lokacyjnego przez króla Zygmunta Augusta [!]”.

²⁷ APG, Akta miasta Sztumu 1416–1937, sygn. 524/2.

²⁸ Antoni Ehrenhardt: sztumski pisarz miejski oraz przedstawiciel tamtejszego trzeciego ordynku; por. W. SZRAMOWSKI, op.cit., s. 91, 123.

wykorzystano fotokopię przywileju na okładce²⁹, a Sławomir Józwiak oraz Janusz Trupinda, autorzy studium o zamku sztumskim w świetle źródeł pisanych, jako pierwsi uwzględnili pierwotny tekst dokumentu w swych badaniach³⁰.

II

Lokacja Sztumu w 1416 r. była jedynym tego typu udanym przedsięwzięciem władz krzyżackich w Prusach w pierwszej połowie XV w., po wojnie z lat 1409–1411³¹. Co wynika z treści analizowanego i publikowanego tu dokumentu? Oto wielki mistrz Michael Küchmeister lokował miasto w przestrzeni przedzamcza zamku sztumskiego. Nowy ośrodek otrzymywał ponadto patrymonium o łącznej powierzchni 65 łanów (około 1089 ha)³². Odbiorcą przywileju został Ambroży von Schönberg³³, syn Gerharda, który objął w nowym mieście urząd sołecki, wraz z władzą sądowniczą. Otrzymał także parcelę z budynkiem mieszkalnym, wieżę przy murze obronnym za wspomnianą parcelą, dwa morgi na ogród na przedmieściu przynależne do urzędu sołeckiego oraz co dziesiąty wolny łan z obszaru patrymonium miejskiego. Lokator otrzymał ponadto prawo swobodnego połowu ryb w Jeziorze Sztumskim za pomocą drobnego sprzętu rybackiego (m.in. wędek i żaków), wyłącznie jednak na potrzeby własnego stołu. Lokacja miasta oraz nadania dla sołtysa zostały dokonane na prawie chełmińskim. Z tej racji sołtys otrzymał jedną trzecią opłat z sądownictwa mniejszego i większego oraz stały, dziedziczny dochód z tytułu sprawowania władzy sądowniczej w wysokości 4 szelągów³⁴.

Wielki mistrz zarezerwował sobie prawo sądenia rycerzy, pachołków („knechtów”) oraz „naszych” Prusów w ziemi malborskiej, natomiast sołtys mógł sądzić sprawy ludności pruskiej osiadłej wśród mieszkańców miasta, z wyjątkiem przypadków odnoszących się do dróg publicznych. Każdy mieszkaniec

²⁹ 600 lat Sztumu. *Studia z dziejów miasta i parafii św. Anny*, red. Radosław BISKUP, Andrzej STARCZEWSKI, Pelplin 2017.

³⁰ Sławomir JÓZWIAK, Janusz TRUPINDA, *Zamek krzyżacki w Sztumie w średniowieczu w świetle źródeł pisanych*, [in:] 600 lat Sztumu. *Studia z dziejów miasta i parafii św. Anny*, red. Radosław BISKUP, Andrzej STARCZEWSKI, Pelplin 2017, s. 46–48.

³¹ Szerzej na ten temat w: Roman CZAJA, *Miasta i przestrzeń miejska w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach*, [in:] *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku* (Dzieje Zakonu Niemieckiego, t. 2), red. Roman CZAJA, Andrzej RADZIWIŃSKI, Toruń 2013, s. 91.

³² Zob. Wacław ODYNEC, *Chełmiński system miar i chełmińska stopa mennicza w rozwoju historycznym*, [in:] *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, t. 1, red. Zbigniew ZDRÓJKOWSKI, Toruń 1990, s. 398.

³³ Najbliższa Sztumu miejscowość o takiej nazwie to dzisiejsze Zastawno, 12 km na północ od Pasłęka.

³⁴ Nic nie wiadomo o istnieniu miejskich organów samorządowych (rada) w Sztumie przed 1440 r.; zob. W. SZRAMOWSKI, op.cit., s. 72.

Sztumu wraz ze swoją parcelą otrzymał pół morga wolnej i dziedzicznej ziemi na przedmieściu z przeznaczeniem na ogród, a prócz tego możliwość korzystania z położonego w lesie Jeziora Białego. Mieszkańcy dostali ponadto na własne potrzeby 55 łanów ziemi w wyznaczonych granicach oraz 10 wolnych łanów lasów i zagajników³⁵. Ze wspomnianych 65 łanów co dziesiąty łan został przypisany urzędowi sołeckiemu, natomiast dwa – miejscowemu plebanowi³⁶. Z pozostałych łanów mieszkańcy musieli płacić Zakonowi roczny czynsz w wysokości pół grzywny od łana (na 11 listopada). Jednocześnie byli zwolnieni od uiszczania czynszu od domów w mieście. Mieszczanie otrzymali również w użytkowanie baszty w murach miejskich, z wyjątkiem „najdogodniejszej” bramy zastrzeżonej dla krzyżackiego wystawcy przywileju oraz innej bramy przyznanej sołtysowi. Dochody czynszowe z ław piekarniczych, jatek mięsnych, ław szewskich, straganów, kramów, postrzygalni, ram tkackich i łaźni miały w połowie należeć do pana miasta, w połowie do miasta. Mieszczanie mieli ponadto utrzymywać w dobrym stanie technicznym most na drodze prowadzącej do Malborka, jak również pozostałe mosty znajdujące się na terenie patrymonium miejskiego. Mieli także pełnić wachtę oraz zamykać i utrzymywać bramę przy słodowni, między zamkiem a miastem.

W dokumencie zostały również wytyczone granice patrymonium miejskiego³⁷. Rozpoczynały się one od znaku granicznego przy Jeziorze Sztumskim. Następnie przebiegały w sąsiedztwie jeziora Parleta. Kolejne punkty wytyczonej granicy to: grobla Parleta, zburzona grobla, „nowe jezioro” przy strumieniu, strumień przy drodze do Malborka, droga przy Koniecwałdzie, droga do Koniecwałdu, granica między Koniecwałdem a Barlewicami, granica między miastem, Koniecwałdem a Koślinką, granica przed bagnem („Kienbruch”) do wolnizny sołeckiej, granica między miastem, Koślinką a Pietrzwałdem, granica między Barlewicami, miastem a Pietrzwałdem, odcinek do jeziora, następnie od jeziora do mostu i wreszcie od mostu do punktu granicznego przy Jeziorze Sztumskim.

³⁵ Zapis o 55 łanach pół i 10 łanach lasu powtórzono w katastrze kontrybucyjnym z 1772 r.: Geheimes Staatsarchiv Preußischer Kulturbesitz, Berlin-Dahlem (dalej cyt. GStAPK), II. Hauptabteilung, Generaldirektorium (GD), Abt. 9, Polizeiverwaltung Tit. 93, Nr. 34, Bd. 1 – Kontributionskataster Amt Stuhm (1772–1773), k. 5v.

³⁶ Wydaje się jednak, że w czasach krzyżackich (do 1466 r.) kościół parafialny w Sztumie nie powstał – na ten temat zob. Radosław BISKUP, *Parafia sztumska w średniowiecznych dziejach biskupstwa pomezańskiego w Prusach krzyżackich*, [in:] *600 lat Sztumu. Studia z dziejów miasta i parafii św. Anny*, red. idem, Andrzej STARCZEWSKI, Pelplin 2017, s. 53, 68.

³⁷ O posiadłościach wiejskich miast pod panowaniem zakonu krzyżackiego zob. Rafał KUBICKI, *Prusy Krzyżackie. Gospodarka i kultura na obszarach wiejskich*, Gdańsk 2024, s. 98–105. Zawarte tutaj syntetyzujące ustalenia stanowią dobry kontekst dla opisywanego problemu, nawet jeśli miasto Sztum i jego ustrój nie zostały przez autora uwzględnione.

W obrębie tych granic oraz w dobrach miejskich wielki mistrz zarezerwował sobie prawo do polowań oraz „do wszystkiego, co przynależne władcy”. Ponadto mieszczanie otrzymali przeprawę Przewóz Pogorzały (przez Nogat) wraz z ziemią, z czego mieli płacić roczny czynsz w wysokości 6 grzywien, a co cztery lata – 8 grzywien. Na podstawie opisu granic zawartego w przywileju lokacyjnym można wnioskować, że teren patrymonium został wyznaczony na obszarze o już wykształconej sieci osadniczej i – szczególnie w części od drogi do Malborka w kierunku wschodnim – „wciśnięty” między granice własności wiejskich a brzeg ówczesnego Jeziora Sztumskiego. Jak wynika z zapisu w księdze czynszowej komturstwa malborskiego, na rzecz obszaru patrymonium sztumskiego o 15 łanów pomniejszono obszar wsi Koślinka³⁸.

Do niniejszego studium dołączona została mapa przedstawiająca: hipotetyczny przebieg granic dóbr ziemskich miasta Sztumu w 1416 r.; lokalizację Przewozu Pogorzały (niem. *Keytels vere; Kittelsfähre*) przyznanego mieszczanom, ale znajdującego się poza granicami patrymonium; lokalizację osobno wymienionego Jeziora Białego; obiekty fizjograficzne opisane nazwą obowiązującą obecnie wraz z toponimem źródłowym (o ile jest wzmiankowany w tekście przywileju lokacyjnego) oddanym kursywą. Podstawą rekonstrukcji był zarówno szczegółowy opis znajdujący się w przywileju, jak i opracowania kartograficzne: dwa siedemnastowieczne plany Sztumu i okolicy (z 1658³⁹ i 1693 r.⁴⁰) znajdujące się w Archiwum Narodowym Szwecji (Riksarkivet), w dziale „Archiwum Wojskowego” (Krigsarkivet), arkusz nr 103 z mapy Friedricha Leopolda von Schröttera z przełomu XVIII i XIX w.⁴¹, plan wsi Koślinka z 1774 r. (z zaznaczonymi granicami obszaru wiejskiego)⁴², fragment mapy Malborskiej Młynówki z przebiegiem granicy administracyjnej w okolicy jeziora Parleta z 1802 r.⁴³, jak również mapa topograficzna z 1906 r. (skala 1:25 000)⁴⁴, na której uwzględniono granice administracyjne Sztumu oraz obszarów wiejskich Koniecwałdu (60 łanów), Koślinki (około 41 łanów), Pietrzwałdu (32 łany) i Barlewic

³⁸ „[...] Dem dorffe geen abe 15 huben der stad Stum czugemessen [...]”; *Das Zinsbuch des Hauses Marienburg*, hrsg. v. Walther ZIESEMER, Marienburg 1910 (dalej cyt. ZHM), s. 43, przyp. 2.

³⁹ Grundtrütz Der Stadt Stvm wie ehr nun beÿ ietziger zeit aussehet und Verbauet ist Anno 1658 d 19/29 Martz, https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0024698_00001 [dostęp z 10 VII 2024].

⁴⁰ Tyskland. Stuhm /Sztum/. Stum in Prussen. /Sztum/, https://sok.riksarkivet.se/bildvisning/K0038925_00001 [dostęp z 10 VII 2024].

⁴¹ Staatsbibliothek Berlin Preußischer Kulturbesitz, Haus Unter den Linden, Kartensammlung, Kart. N 1020 (dalej cyt. Schroetter), Bl. 103.

⁴² GStAPK, XI. Hauptabteilung, Plankammer der Regierung zu Marienwerder (PKM), E, Nr. 1681.

⁴³ GStAPK, XI. Hauptabteilung, Allgemeine Kartensammlung (AKS), B, Nr. 50897.

⁴⁴ http://maps.mapywig.org/m/German_maps/series/025K_TK25/2080_Stuhm_1906_300dpi_AMPG.jpg [dostęp z 10 VII 2024].

(na przełomie XIV i XV w. znajdował się tutaj folwark krzyżacki) – miejscowości istniejących już w momencie lokacji miasta⁴⁵.

W świetle zachowanych źródeł oraz wspomnianego nowożytnego materiału kartograficznego, miasto oraz zamek położone były na wyspie na Jeziorze Sztumskim, oddzielonej od linii brzegowej wąskimi przesmykami. W tekście lustracji z 1570 r., w którym Jezioro Sztumskie nazwane jest Białym, wprost zapisano, że zamek sztumski zbudowany jest „na jeziorze”⁴⁶. Położenie miasta i zamku na wyspie widoczne jest jeszcze u schyłku XVII w., na mapie z 1693 r.⁴⁷ Pod koniec XVIII w. zlikwidowano przesmyki i kanały, a miasto i zamek utraciły swój „wyspiarski” charakter. Było to być może związane z rozbudową sieci dróg w tym czasie⁴⁸. Ten stan rzeczy ilustrują mapy z początku XIX w.: wówczas miasto i zamek lokalizowane są już między dwoma jeziorami: Zajezierskim oraz Barlewskim⁴⁹.

Omawiając treść dokumentu lokacyjnego Sztumu z 1416 r., trzeba również odnieść się do kwestii położenia miasta względem zamku – od lat siedemdziesiątych XIV w. siedziby krzyżackich wójtów, a zarazem od końca tego stulecia czasowej rezydencji wielkich mistrzów i najważniejszych dostojników krzyżackich (wielki komtur, skarbnik)⁵⁰. Już na wstępie tego dokumentu pojawia się wyjątkowa informacja, niemająca analogii w innych źródłach pisanych, dotyczących zarówno zakładanych miast, jak i wznoszonych zamków krzyżackich w Prusach. Wielki mistrz wspomniał mianowicie *expressis verbis*, że miasto Sztum zostało ułożone dokładnie w przestrzeni przedzamcza (zachodniego) zamku⁵¹.

Kolejne informacje zawarte w dokumencie lokacyjnym są jeszcze ciekawsze. Zasadzca (sołtys) Ambroży otrzymał m.in. „wieżę przy (w) murze miejskim

⁴⁵ A. SEMRAU, op.cit., s. 37 (Barlevice), 72 (Koślinka), 79–82 (Koniecwałd), 118–119 (Pie-trzwałd).

⁴⁶ *Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1570*, wyd. Stanisław Hoszowski (Lustracje dóbr królewskich XVI–XVIII wieku. Prusy Królewskie. Seria Źródła – Gdańskie Towarzystwo Naukowe, nr 5), Gdańsk 1962 (dalej cyt. *Lustracja 1570*), s. 67.

⁴⁷ Zob. wyżej.

⁴⁸ Por. Max TÖPPEN, *Zur Baugeschichte der Ordens- und Bischofs-Schlösser in Preussen*, *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins*, H. 4: 1881, s. 91.

⁴⁹ Zob. Schroetter, Bl. 103; oraz plan miasta z 1810 r. w: Józef BORZYSZKOWSKI, Marek STĄŻEWSKI, *Sztum 1806–1945*, red. Janusz RYSZKOWSKI, Sztum–Pelplin 2014, s. 20.

⁵⁰ Na temat najnowszych badań dotyczących krzyżackiego zamku w Sztumie zob. S. JÓZ-WIAK, J. TRUPINDA, *Zamek krzyżacki w Sztumie*, s. 29–51. W 2024 r. pod redakcją Bogusza Wasika została opublikowana wieloautorska monografia dziejów zamku sztumskiego w okresie średnio-wiecznym i nowożytnym, będąca pokłosiem prowadzonych tam w latach 2018–2021 kompleksowych badań archeologicznych; zob. *Zamek w Sztumie. Siedziba krzyżackich wójtów, rezydencja wielkich mistrzów i polskich starostów*, red. Bogusz WASIK, Malbork 2024.

⁵¹ „[...] das wir mit reifem rathe vnser mitgebetiger haben vsgegeben vnser stat Sthume in dem vorburbge desselben vnsers huwzes [...]”; zob. edycję źródłową w aneksie.

za parcelą (własną)⁵², natomiast mieszkańcy dostali do utrzymania i w użytkowanie otwarte od wewnątrz baszty („wykhuwzer”⁵³). Niestety w treści dokumentu nie podano, ile ich było. Krzyżacy z kolei zastrzeżli dla siebie własność wskazanej przez nich wieży w murach obronnych lokowanego miasta, której położenia jednak w treści nie sprecyzowano. Wystawca przywileju zaznaczył jedynie, że nie może to być ta, która została przekazana w użytkowanie zasadzcy-sołtysowi⁵⁴. Ponadto mieszkańcy Sztumu zostali zobowiązani do pilnowania, zamykania i obrony bramy znajdującej się przy słodowni „między zamkiem a miastem”⁵⁵. Po wnikliwej analizie wszystkich zachowanych źródeł można chyba uznać, że chodziło tu o jedyną bramę miejską od strony zamku i że na zachód od niej, w bezpośrednim sąsiedztwie, musiała być umiejscowiona wspomniana słodownia. To o tym miejscu jest zapewne mowa w lustracji z 1615 (1624) r.: „Przy bramie zamkowej, którą wyjeżdżają z miasta, są 2 domki, które do zamku należą, z których w jednym krawiec zamkowy, a w drugim mielarz, który piwo rabia, mieszka”⁵⁶. Fakt produkcji w tym miejscu tego trunku wskazywałby na dawną słodownię o średniowiecznym rodowodzie, tym bardziej że jedyna słodownia wzmiankowana w źródle nowożytnym („mielcuch”) miała się w tym czasie znajdować w południowo-wschodnim skrzydle zamku. Tyle że – jak wyraźnie wynika ze wzmianki lustracyjnej – została ona tam umieszczona w okresie nowożytnym⁵⁷. Zresztą taka jej średniowieczna

⁵² „[...] dorczu her haben sal in der stat eyne freihe houestat vnd eynen Thorm an der stat muwer hinder der houestat [...]”; *ibid.*

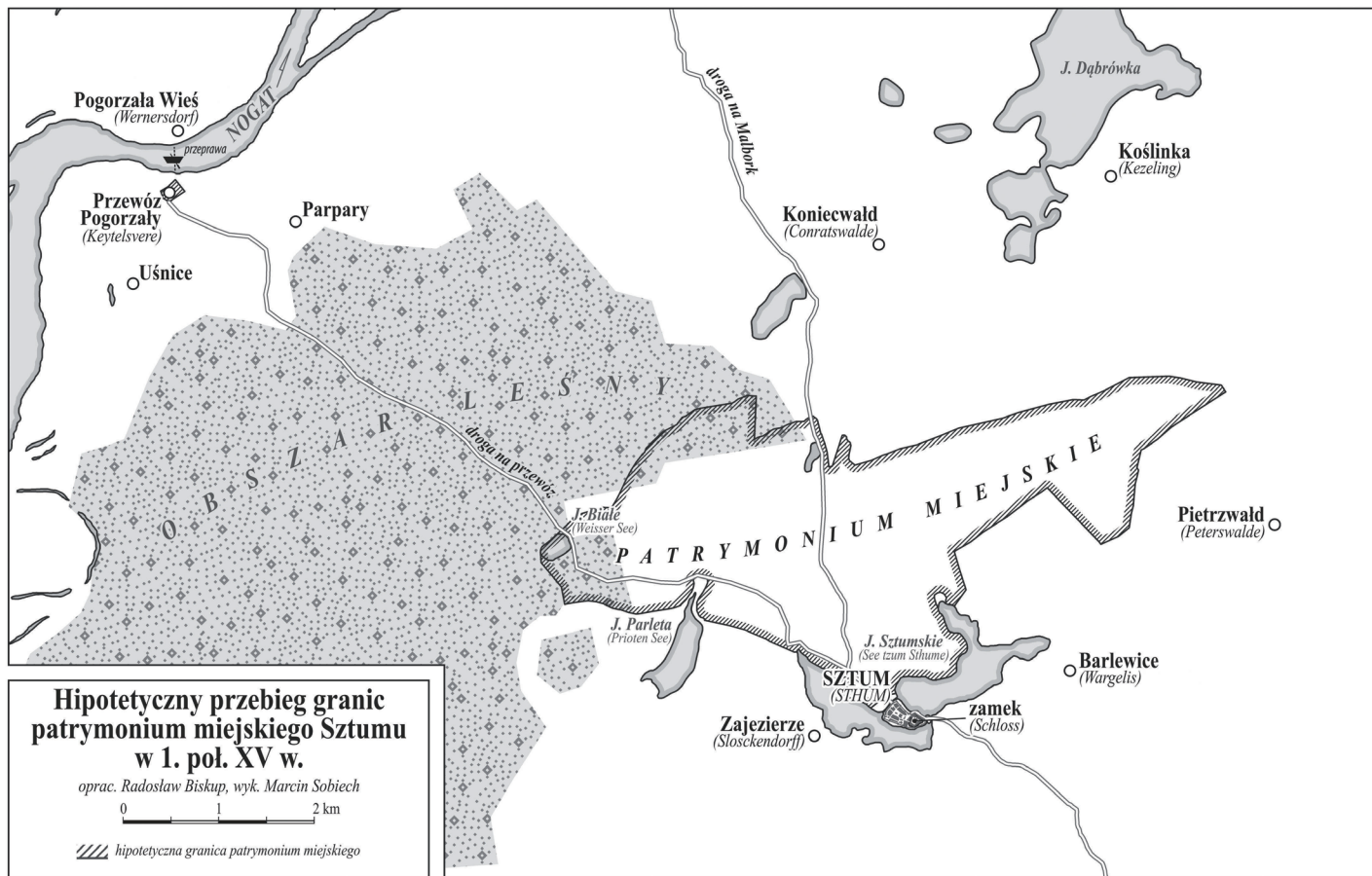
⁵³ W swoim artykule M. Biskup i M. Zdzitowiecka twierdzili, że pod tym pojęciem kryły się budynki przy brzegu jeziora poza murami (por. M. BISKUP, M. ZDZITOWIECKA, *op.cit.*, s. 241). Tymczasem już w 1881 r. Max Töppen, powołując się na szereg analogii, udowodnił, że niewątpliwie chodziło tu o urządzenia obronne w murach miejskich w postaci wysuniętych, otwartych od wewnątrz wież; por. M. TÖPPEN, *op.cit.*, s. 92–93. Na temat znaczenia rzeczownika „wykhuwz” zob. również Bernd-Ulrich HERGEMÖLLER, Nicolai CLARUS, *Glossar zur Geschichte der mittelalterlichen Stadt*, Frankfurt am Main–New York 2011, s. 366. W osiemnastowiecznym tłumaczeniu przywileju na język polski zostały one nazwane „półdworkami”; APG, Bibliotheca Archivi, sygn. 300, R, Ee 26 k, s. 30.

⁵⁴ „Sunderlichen so thu wir in die gnaden vnd geben in die wykhuwzer an der stat muwer, die sie haben sullen wenden und keren in der stat beste nutz vnd beqwemekeyt. Sunder eynen thorm, welcher uns allerbehegelioste wirt sein, behalde wir vnser hirlichkeit vnd ouch der torm, vsgenomen, der do steet hinder des Scholtissen houestat [...]”; zob. edycję źródłową w aneksie.

⁵⁵ „[...] vnd sollen das thor by dem melczhuwze czwischen dem huwze vnd der stat bewachen, beslissen und bewaren”; *ibid.* Nieprawdziwe jest więc stwierdzenie zawarte w pracy W. SZRAMOWSKI, *op.cit.*, s. 152: „Po raz pierwszy mielcuch znajdujący się na terenie Sztumu wymieniony został w 1491 r.”

⁵⁶ *Lustracja województw Prus Królewskich 1624 z fragmentami lustracji 1615 roku*, wyd. Stanisław Hoszowski (Lustracje dóbr królewskich XVI–XVIII wieku. Prusy Królewskie), Gdańsk 1967, s. 284.

⁵⁷ „Przy teźże piekarni mielcuch dla robienia słodów, przez JMP starostę terażniejszego w starym murze zbudowany”; *ibid.*, s. 282.

lokalizacja (w skrzydle południowo-wschodnim) w kontekście informacji zawartej w przywileju lokacyjnym z 1416 r. byłaby wykluczona. Ciekawe jest natomiast to, że – jak wynika z zapisu lustracyjnego – te zabudowania przy bramie (w międzymurzu/parchamie) należały do zamku⁵⁸, a więc w czasach krzyżackich – do Zakonu.

Najciekawsza chyba wiedza płynąca z treści dokumentu z 1416 r. jest więc taka, że miasto Sztum w momencie lokacji było już w całości otoczone murami obronnymi. Zachowała się zresztą wzmianka źródłowa, która jednoznacznie wskazuje na to, że obwarowania te istniały już wcześniej. Oto bowiem biskup poznański Andrzej w liście wysłanym 29 VIII 1410 r. przekazał polskim posłom przebywającym w kurii papieskiej w Rzymie wieści otrzymane od króla Władysława Jagiełły na temat działań wojennych prowadzonych w lipcu i sierpniu tego roku na obszarze państwa krzyżackiego. Znalazła się tam informacja, że w tym czasie monarcha opanował już m.in. „zamek sztumski, który jest położony w odległości dwóch mil od Malborka, wyrastający w pośrodku wód, posiadający znaczne budowle i 20 wież”⁵⁹. Szczególnie zastanawiająca jest ta końcowa wzmianka. Przecież – jak wynika ze wszystkich dostępnych źródeł pisanych i architektonicznych – murowana warownia sztumska nigdy nie miała więcej niż trzy wieże⁶⁰. Jeśli więc nie nastąpiła jakaś pomyłka w zapisie, wówczas nie ulegałoby wątpliwości, że autor przekazu wymienił wszystkie wieże otaczające zamek i miasto. A jeśli tak, to rodzą się kolejne pytania, na które niełatwo bezspornie odpowiedzieć. Czy w tej sytuacji należałoby założyć, że sztumski ośrodek miejski powstał najpóźniej pod koniec XIV bądź też na początku XV w., w tym czasie został otoczony własnymi murami obronnymi, a dokument lokacyjny z 1416 r. tylko formalnie sankcjonował stan faktyczny? A może mury obronne (wraz z wieżami), o których mowa w przytoczonych źródłach z 1410 i 1416 r., otaczały już być może od końca XIV w. przedzamcze zamku sztumskiego i Krzyżacy w 1416 r. postanowili przekazać miastu teren w jego obrębie (i jakieś znajdujące się tam obiekty gospodarcze?), stąd też mieszczanie nie mieli potrzeby obwarowywania swojego ośrodka, gdyż mury z basztami i dwoma bramami odziedziczyli niejako po Zakonie? Niestety, przy obecnym stanie wiedzy trudno jednoznacznie rozstrzygnąć tę skądinąd bardzo interesującą kwestię.

⁵⁸ Ibid., s. 284.

⁵⁹ „[...] castrum Stumis, quod distat a Marienburch duobus miliaribus, in medio aquarum natans, edificiis eminens et 20 turres habens”; *Beilage IV: Böhmische, schlesische und polnische Berichte*, hrsg. v. Ernst STREHLKE, [in:] *Scriptores rerum Prussicarum*, Bd. 3, hrsg. v. Theodor HIRSCH, Max TÖPPEN, Ernst STREHLKE, Leipzig 1866, s. 428.

⁶⁰ Szerzej na ten temat w: S. JÓZWIAK, J. TRUPINDA, *Zamek krzyżacki w Sztumie*, s. 33–48.

III.

Przywilej lokacyjny miasta Sztumu z 23 IX 1416 r., będący podstawą edycji w niniejszym studium, spisany został w języku wczesno-nowo-wysoko-niemieckim⁶¹ na arkuszu pergaminowym o wymiarach 62,5 x 40 x 10 cm. Dokument jest czytelny i zachowany w dobrym stanie. W tekście widoczne są liczne, nowożytnie podkreślenia, napisane czerwonym lub szarym kolorem. Za zagięciach powstałych w efekcie złożenia dokumentu widoczne są zatarcia oraz dwa niewielkie otwory. Przywilej złożono raz wzdłuż oraz osiem razy wszerz. Obecnie udostępniany jest w postaci rozłożonej i przechowywany w dopasowanym rozmiarowo pudełku⁶².

Na stronie *recto*, oprócz tekstu przywileju, w prawym rogu pergaminowej zakładki znajduje się adnotacja sporządzona 5 IX 1753 r. przez wzmiankowanego wyżej pisarza sądu grodzkiego Aleksandra Dionizego Wybickiego:

In Castro Christburgensi Feria Quarta ante Festum Nativitatis / Gloriosissimae Virginis Mariae proxima, Anno Domini Mille= / simo Septingentesimo Quinquagesimo Tertio. / Ad Oblationem Spectabilium Christophori Brzeski ProCon= / sulis et Vicepraesidis et Joannes Michaelis Heidenreich / Scabini Civitatis Regiae Stumensis a Spectabili Magistratu / Deputatorum suscepit et ingrossavit. / Alexander Wybicki Notarius Castrensis Christburgensis Palatinatus Mariaeburgensis m[anu] p[ro]p[ria]

Na stronie *verso* dokumentu widoczne są:

a) trzy współczesne pieczętno-ściowniki: (1) prostokątna, fioletowa pieczęć „Staatsarchiv Danzig, Abt. 305, Nr. 110”; (2) owalna pieczęć „Archivum Państwowe”; (3) prostokątna pieczęć „Archiwum Państwowe w Gdańsku, sygn. 524/1”;

b) adnotacje i zapiski: (1) wpisany ołówkiem numer „III/272/1”; (2) zapisana atramentem adnotacja „N^{ro} I des Repertorii”; (3) zatarta i wyblakła adnotacja „Privilegium sive [wyraz nieczytelny] locationis civitatis Sthumensis”; (4) adnotacja „Iustiniani Institution[es] lib[er] I tit[ulus] 2”, fragment z książki pierwszej (tit. 2, par. 12): „Omne autem parum est ius nosse, si personae, qua-

⁶¹ Autorzy dziękują prof. ucz. dr hab. Annie Just z Wydziału Neofilologii Uniwersytetu Warszawskiego za konsultację w tej sprawie. O specyfice tego języka zob. *Niemiecko-polski i polsko-niemiecki słownik historyczny (na podstawie źródeł średniowiecznych i wczesnonowożytnych z terenu Polski)*, t. 1: *Niemiecko-polski słownik historyczny*, opr. Krzysztof KOPIŃSKI, Janusz TANDECKI, Liliana LEWANDOWSKA (Fontes. Towarzystwo Naukowe w Toruniu, t. 118), Toruń 2020, s. LXI–LXVIII.

⁶² Zgodnie z informacją z APG w ostatnich latach dokument został poddany zabiegom konserwatorskim polegającym m.in. na rozłożeniu i oczyszczeniu pergaminu, uzupełnieniu papierem niewielkiego ubytku przy górnej krawędzi pergaminu, wypełnieniu ubytków w misce pieczętniej bezbarwnym woskiem, naprawie i podklejeniu tekturą drewnianej puszki na pieczęć.

rum causa statutum est, ignorentur” oraz sentencja: „Turpe est homini ignorare ius in quo ipsi natus est”. Adnotacja (4) została wykonana w pierwszej ćwierci XVII w.: jej dukt jest zgodny z duktem z pierwszej zachowanej karty księgi sztumskiego sądu ziemskiego z lat 1618–1652⁶³.

Do dokumentu, na pergaminowym pasku o długości 13 cm i szerokości 1,2 cm, została przywieszona pieczęć odcisnięta w czerwonym wosku, w literaturze określana jako „pieczęć sekretna (*kontrasigillum*) ogólnozakonna wielkich mistrzów”. Jest ona tożsama z pieczęcią nr 2, opisaną w trzecim zeszycie katalogu pieczęci Archiwum Państwowego w Toruniu⁶⁴. Średnica pieczęci wynosi 28 mm, a miski pieczętniej odlanej z naturalnego wosku – 35 mm. W okresie nowożytnym zabezpieczono pieczęć drewnianą miską. Wyobrażenie napieczętne: „w polu pieczęci, w sześcioluku, którego płatki zdobione są gotyckimi maswerkami, tarcza herbowa, na której w polu sercowym cesarski orzeł, w polu tarczy głównej krzyż, na którym położono krzyż laskowy [herb zakonu niemieckiego]”⁶⁵. Obrazowi towarzyszy jednowierszowa legenda łacińska wykonana minuskułą gotycką:

+ S M(a)G(ist)RI + G(e)N(er)ALIS + DOMVS + THEVTONICORV(m)⁶⁶.

Il. 1. Pieczęć sekretna wielkich mistrzów przywieszona do przywileju sztumskiego z 1416 r.
(fot. R. Biskup)

⁶³ Por. APG, Sąd ziemski w Sztumie, sygn. 3/1, s. 7–8.

⁶⁴ *Pieczęcie urzędników zakonu krzyżackiego*, opr. Janusz BONCZKOWSKI, Marcin HLEBIONEK, Mateusz SUPERCZYŃSKI, Anna WIECZORKOWSKA, red. Marcin HLEBIONEK (Katalog Pieczęci Archiwum Państwowego w Toruniu, z. 3), Toruń 2023, s. 38–39. Zamieszczony w tym opracowaniu opis pieczęci stanowi podstawę opisu pieczęci z przywileju sztumskiego.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.; por. Friedrich A. VOSSBERG, *Geschichte der preussischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*, Berlin 1843, s. 53.

Wspomniano wyżej, że w 1753 r. odnotowano „dwie pieczęcie w jednej puszcze”. Widoczny obecnie pasek pieczętny jest przekreślony, co może sugerować odwrócenie całej pieczęci w celu wyeksponowania *kontrasigillum* pieczęci głównej, której wizerunek zapewne się nie zachował.

Przygotowując edycję przywileju sztumskiego, wzięto pod uwagę wytyczne sformułowane przez Dietera Heckmanna⁶⁷. Dla zastosowanych rozwiązań edytorskich, których sensem jest chęć jak najmniejszego ingerowania w tekst źródła oraz możliwe wierne oddanie intencji pisarza, kluczowe znaczenie ma fakt funkcjonowania tekstu przywileju przez kilkadziesiąt lat w wielu wersjach. Litery „u” i „v” oddano zgodnie z wartością fonetyczną. Wielką literą zapisano *nomina sacra* oraz nazwy własne, jak również zmodernizowano interpunkcję. Tam gdzie to konieczne, wprowadzono uwagi w przypisach tekstowych. Dokument zapisano w 42 wersach, dlatego wprowadzono oznaczenie „|” wskazujące na koniec linii.

ANEKS ŹRÓDŁOWY

23 IX 1416, Malbork

Wielki mistrz Michael Küchmeister wystawia przywilej lokacyjny dla miasta Sztum, zlokalizowanego na przedzamczu, z patrymonium miejskim o powierzchni 65 łanów (55 łanów pól oraz 10 łanów lasów). Odbiorcą przywileju jest Ambroży von Schönberg, s. Gerharda, który objął w nowym mieście urząd sołecki. Lokacja miasta oraz nadania dla sołtysa są przeprowadzone na prawie chełmińskim.

Oryg.: Archiwum Państwowe w Gdańsku (dalej cyt. APG), Akta miasta Sztumu 1416–1937, sygn. 524/1.

Kopie (w kolejności chronologicznej): Wymienia się odpisy znajdujące się w zasobie APG, wykorzystywane do tej pory w literaturze oraz omówione w niniejszym artykule:

- [1] APG, Sąd Grodzki w Kiszporku, sygn. 47, k. 273r–276v;
- [2] APG, Sąd Grodzki w Kiszporku, sygn. 45, k. 192r–194v;
- [3] APG, Bibliotheca Archivi, sygn. 300, R, Ee 26 k, s. 13–17;
- [4] APG, Bibliotheca Archivi, sygn. 300, R, Ee 26 k, s. 19–22;
- [5] APG, Bibliotheca Archivi, sygn. 300, R, Ee 26 k, s. 23–26;

⁶⁷ Dieter HECKMANN, *Leitfaden zur Edition deutschsprachiger Quellen (13.–16. Jahrhundert)*, Jahrbuch Preussenland, Jg. 3: 2012, s. 7–13.

[6] APG, *Bibliotheca Archivi*, sygn. 300, R, Ee 26 k, s. 27–34 (tłumaczenie na język polski);

[7] APG, *Sąd Grodzki w Kiszporku*, sygn. 53, k. 33r–38r;

[8] APG, *Akta miasta Sztumu 1416–1937*, sygn. 524/2.

Uwagi: dokument pergaminowy 62,5 x 40 x 10 cm w jęz. wczesno-nowo-wysoko-niemieckim; na pasku pergaminowym pieczęć sekretna wielkich mistrzów w wosku czerwonym o śr. 28 mm, w misce pieczętnej z naturalnego wosku o śr. 35 mm. Pieczęć umieszczona w drewnianej, nowożytniej puszcze.

Lit.: Friedrich W. F. SCHMITT, *Geschichte des Sthumer Kreises*, Thorn 1868, s. 169–172; *Die Bau- und Kunstdenkmäler Pomesaniens*, H. 3: *Kreis Stuhm*, bearb. v. Bernhard SCHMID, Danzig 1909, s. 109; Arthur SEMRAU, *Die Orte und Fluren im ehemaligen Gebiet Stuhm und Waldamt Bönhof (Komturei Marienburg)*, Thorn–Elbing 1928, s. 168–169; Maciej GOŁEMBIOWSKI, *Lokacje miast na prawie chełmińskim*, [in:] *Studia culmensia historico-juridica* czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego, t. 1, red. Zbigniew ZDRÓJKOWSKI, Toruń 1990, s. 298–299; Wojciech SZRAMOWSKI, *Dzieje miasta Sztumu w latach 1416–1772*, Toruń 2011, s. 7; Sławomir JÓZWIAK, Janusz TRUPINDA, *Zamek krzyżacki w Sztumie w średniowieczu w świetle źródeł pisanych*, [in:] *600 lat Sztumu. Studia z dziejów miasta i parafii św. Anny*, red. Radosław BISKUP, Andrzej STARCZEWSKI, Pelplin 2017, s. 46–48.

In Gotes namen, amen. Die redlichkeyt der vornunft heysschet, das off das^a die dingh, die do geschehen, in der czeit nicht vorgessen werden noch vorgeen mit der czeit, so sal man sie mit achtbaren schriften und nemelichen ge- | czewgen bevesten eweclichen czu bleiben. Hirumb wir, bruder Michel Kuchemester⁶⁸, homeister der brudere des ordens des Hospitales Sente Marien des Dewtschen Huwzes von Jherusalem, bekennen und thun | kundt allen, die desen brieff sehen adir horen lezen, wie das wir mit reifem rathe unser mitge-bietger haben usgegeben unser stat Sthume in dem vorbuge desselben unsers huwzes, die do fumfczig hove sal | beholden, die unser lieber getruwer Ambrosius Girhards vom Schonenberge hat geannampt czu besetzen, und dorumb so vorleihe wir und geben demselben Ambrosio Girhards, seinen elichen erben das | scholtisampt derselben stat mit dem gerichte dorczu, her haben sal in der stat eyne freihe hovestat und eynen thorm an der statmuwer hinder der hovestat, und dorczu czu eyne garten vor der stat czwene | freihe morgen, die czu dem scholtisampte gehoren sullen mit der czeenden huben freih, dovon

^aNastępuje znak wtrącenia ^ dla kolejnego wyrazu die zapisanego nad wersem.

⁶⁸ Michael Kuchmeister, wielki mistrz zakonu niemieckiego (9 I 1414 – 3 III 1422); zob. Dieter HECKMANN, *Amtsträger des Deutschen Ordens / Dostojnicy zakonu niemieckiego*, Toruń 2020, s. 152.

hieneden wirt usgedruckt, als im die von unsern brudern sein beweiset. Dorczu vorleihe wir in ouch freihe vischereie | im see tzum Sthume⁶⁹, czu seime tische und nicht czuvorkowffen mit cleynem geczow, nemelichen^b mit eyner fueswathen, sechs secken und mit worfangeln, alles czuhaben freih, erplich und eweclich tzu | Colmischem Rechte und mit Colmischem gerichte, das ouch dieselbe stat sal haben czu besitzzen. Dorczu^c so gebe wir in ouch den dritten pfennyng von allem gerichte beyde gros und cleyne und nemelichen die vier | schillinge, die sullen im czu verben gancz geboren und bleiben. Hievon neme wir us alle unser ritter und knechte und unsere Prewssen des gebietes czu Marienburg, die der scholtisse umb keynerhande misse- | tat sal richten, semliche missetetere czu richten behalde wir unser hirlichkeyt. Is were denne ap ymand uff hanthafteger tat adir sust uff frischem vlichtegem fuesse in eyner obiltat binnen der stat freiheytt | begriffen, wurde dehn sal der schonbeisse [s] in unser bruder gegenwertikeyt richten, aber die Prewssen, die under dem landvolke sein gesessen, mag der scholtisse umb gare speiße richten, sundir die landstrosse | behalde wir unser hirlichkeyt czurichten. Vortme so vorleihe wir und geben unsern lieben getruwen der selben unser stat burgern und ynwonern czu iclicher hovestat in der stat eynen freien halben morgen | vor der stat czu eyne garthen, dorczu dehn see, Weissen See⁷⁰ genant, in der heyde gelegen, als sie in ouch sein beweiset frei eweclichen czuhaben und czubeszczzen. So vorleihe wir ouch und geben denselben unsern | burgern und ynwonern eweclichen czu besitzzen fumfundfumfczig huben an acker geruwmet und ungeruwmet mit strewchern, puschen, bruchern, weyde als in die in desen grenitczzen hie neden beschreiben | volkomlichen sein beweiset. Bynnen den selben grenitczzen sie ouch haben sullen czehen freihe huben heyde und waldes czu irer und der stat notdurft und bestes czu gebruchen noch irem besten gutdunken. Von | welchen fumfundfumfczig huben der^d scholtisse, als vor berürt ist, sal han die czeende hube frey czu dem scholtisampte und der pfarrer czwu freihe huben, von den obrigen huben sullen uns die besitzczere yo von^e | iclicher huben czinsen eyne halbe marg gewonlicher guter prewscher muncze alle jor eweclichen uff sente Mertins tag des heylgen bisschoves, sunder die

^b Na wyrazie *plamka granatowego inkaustu*. ^c Na pierwszej literze wyrazu *plamka granatowego inkaustu*. ^d Pod nadpisanyim der znak wtrącenia *Λ*. ^e Na wysokości wyrazu na prawym marginesie widoczna rączka.

⁶⁹ Jezioro Sztumskie (niem. Stuhmer See), akwen na Pojezierzu Dzierżgońsko-Morąskim. Do co najmniej końca XVII w. traktowane jako jeden akwen; od XVIII w. podzielone na zachodnie Jezioro Zajezierskie (niem. Hinterseesche See) oraz wschodnie Jezioro Barlewickie (niem. Barlewitzer See); por. Barlewickie Jezioro, <https://pzgik.geoportal.gov.pl/prng/ObiektFizjograficzny/PL.PZGiK.204.PRNG.00000000-0000-0000-0000-000000203981-318184> [dostęp z 14 VII 2025].

⁷⁰ Jezioro Białe (niem. Weisser See), obecnie położone w granicach wsi Sztumskie Pole (niem. Stuhmerfelde).

hovestate in der stat sullen frei sein und keynen czins | geben. Sundirlichen so thu wir in die gnaden und geben in die wykhuwzer an der stat muwer, die sie haben sullen wenden und keren in der stat beste nutz und beqwemekeyt. Sunder eynen thorm, welcher | uns allerbehegelichste wirt sein, behalde wir unser hirlichkeit und ouch der torm usgenomen, der do steet hinder des scholtissen hovestat, der czum scholtisampte sal gehören als dovor ist beruret. Vnd wellen, | das allerley orber adir czinse, die in der selben stat gemachet werden, is sy an brotbenken, fleyschbenken, schwbenken, hokenbuden, crombuden, schergadem, gwantremen, badstoben adir welcherley orber, die | sein und do geworden mogen, die sullen unser hirlichkeit die helfte und die ander helfte der stat czu gehören, sunder mit den wykhuwzern sal mans halden als dorboben dovon ist geschreiben. Dieselben unser | burger und ynwoner sullen ouch die brucke⁷¹ halden, die us der stat geet des weges ken Marienburg wert und dorczu alle andere brucken, die do sint uff der stat freiheyte ewelichen und sollen das | thor by dem melczhuwze czwischen dem huwze und der stat bewachen besliessen und bewaren. Hirnochvolgen die grenitzen der fumfundfumfczig huben an acker und czechen huben heyde und waldes: | zcum ersten anczuheben an deme pflocke by deme see, czwischen der stat und Slosckendorff⁷². Von dannen eyne gerichte want czu geen bis an Prioten See⁷³, vort so ist das wasser der stat grenitcze bis obir dehen | Prioten Tham bis vort an das heyde, do steet eyne geczeychente grenitcze an eyne bowme. Und vort von grenitcze czu grenitzen bis an die grenitz by dem czubrochen thamme. Von deme czu brochen thamme | neder czu geen bis an das wasser czu dem Nuwen See⁷⁴ an deme fliesse czu wenden, der stat grenitz bis an den gemeynen weg der do geet ken

⁷¹ Zapewne mowa o moście nad przesmykiem przed północną bramą miejską wychodzącą na drogę w kierunku Malborka. Według Schroetter, Bl. 103, na terenie sztumskiego patrymonium miejskiego znajdowały się łącznie cztery mosty na drodze do Malborka.

⁷² Zajezerze: niem. Hintersee; w 1534 r. jako „Zagiezierze alias Slangsдорff”; *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, P. 4: *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, vol. 3: *Acta vicecancellariorum 1533–1548*, ed. Theodorus WIERZBOWSKI, Varsoviae 1915, nr 21252, s. 205.

⁷³ Jezioro Parleta: niem. Parlötze See (mapa Schroettera), Parletten-See (pocz. XX w.); w szesnastowiecznych lustracjach określane jako jezioro Peryotha lub Periotha; *Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1565*, wyd. Stanisław Hoszowski (Lustracje dóbr królewskich XVI–XVIII wieku. Prusy Królewskie), Gdańsk 1961 (dalej cyt. Lustracja 1565), s. 105; Lustracja 1570, s. 67.

⁷⁴ Pod tą nazwą kryje się mały akwen w należącym do miasta lesie, wzmiankowany już w 1403 r. jako Neuer See (A. SEMRAU, op.cit., s. 6), w przywileju z 1416 r. jako Nuwen See, a w źródłach nowożytnych jako jezioro: Slugza (Lustracja 1565, s. 67) i Stołgza (F. W. F. SCHMITT, op.cit., s. 170). Na planie z 1802 r., przedstawiającym Malborską Młynówkę, zaznaczono Stock-See jako nieistniejące już jezioro, położone między Jeziorem Parleta a Jeziorem Kaniewskim koło Konieczwałdu (GStAPK, XI. Hauptabteilung, AKS, B, Nr. 50897). Por. Schleusensee u: Hubert GÓRNOWICZ, *Toponimia Powiśla Gdańskiego* (Pomorskie Monografie Toponomastyczne, nr 4), Gdańsk 1980,

Marienburg. Vort by dem fliesze an deme gemeynen landwege | offczugeen von geczeychten grenitczen bis czu geczeychten grenitczen bis uff den ort als der weg der do ynsthewssset von Conratswalde⁷⁵ und das ist ouch eyne hauptgrenitcze czwischen uns und der | stat. Von derselben houbtgrenitczen ufczugeen von geczeychten grenitczen bis czu geczeychten grenitczen bis an die ortgrenitcze, die do steet by dem wege ken Conratswalde, die do scheydet uns und die | stat vnd Conratswalde. Von derselben ortgrenitczen gerichte neder czu geen czwischen Conratswalde und der stat, bis czu der ortgrenitz, die do eczwenne Conratswalde und Bolewitz⁷⁶ schiedt. Von | der selben ortgrenitczen neder czu geen eyne gerichte want bis uff den ort, der do scheydet die stat und Conratswalde von den Kozelinger⁷⁷. Von der ortgrenitczen vort czu geen eyne gerichte want | bis uff die grenitcze vor dem Kienbruche⁷⁸ an des scholtissen freihey. Vordan czu geen uff eyn ortgrenitz, die do scheydet die stat und den Kezeling und Peterswalde⁷⁹. Von der selben hauptgrenitcze | ufczugeen von grenitcze czu grenitczen bis an die grenitcz, die do scheydet das unsere czu Wargelis⁸⁰ und die stat und Peterswalde. Von dem orte ufczugeende bis an den ort, der do scheydet uns unde | die stat. Und vort von beweisten grenitczen bis an die grenitcze, die do hat gescheyden uns und Bolewitz⁸¹ bis an den see. Und vortme so scheydet das wasser uns und die stat bis an die brucke. | Und von der brucken vordan, so scheydet das wasser allumb und umb uns und die stat bis uff den vorgeschreben pflok, do sich dese grenitze ersten haben angehaben. Bynnen desen vorgeschreben grenitzen | und alle der stat freihey behalde wir unser hirlichkeyt frei allerley jaget und was der hirschaft czu gehoret. Sundirlichen so vorleihe wir und geben den egedochten unsern burgern und ynwoneren | unser vere, Keytels vere⁸² genant, mit dem acker und

s. 263. Dziękujemy Piotrowi Podlewskiemu za badania terenowe, pozwalające lokalizować ten dawny akwen.

⁷⁵ Koniecwałd: niem. Conradswalde; w 1565 r. jako Conraczwald, Konietczwald, Conderczwald (Lustracja 1565, s. 93 i indeks); podobnie w 1570 r. (Lustracja 1570, indeks).

⁷⁶ Barlevice: niem. Barlewitz; w XVI w. folwark królewski Barglevice, Barglievicz, Barlice, Warlicz, Warglevice (Lustracja 1565, indeks; Lustracja 1570, indeks).

⁷⁷ Mieszkańcy wsi Koślinka: niem. Kieseling (Schroetter, Bl. 103) lub Kiesling; w szesnastowiecznych lustracjach jako Kisling (Lustracja 1565, indeks; Lustracja 1570, indeks).

⁷⁸ Bagno o nieustalonej lokalizacji.

⁷⁹ Pietrzwałd: niem. Peterswald (wieś 3 km na wschód od Barlewic).

⁸⁰ Barlevice.

⁸¹ Według A. SEMRAU, op.cit., s. 43, w tym miejscu jest mowa o nieistniejącej miejscowości Bolewicz, która być może przestała istnieć przed 1416 r., w związku z wyznaczeniem granic sztumskiego patrymonium miejskiego.

⁸² *Keytels vere*: przeprawa przez Nogat do wsi Pogorzała Wieś (niem. Wernersdorf) na Żuławach Malborskich, w odległości około 10 km na północny zachód od Sztumu; na Schroetter, Bl. 103 jako Kittelsfähre, podobnie na pocz. XX w. W osiemnastowiecznej kopii przywileju sztumskiego w języku polskim określona jako „Przewóz Pogorzały” (APG, Bibliotheca Archivi,

see, die von alders dorczu gehort haben. Dovon sullen sie uns anzuheben noch deser gebunge an sente Mertins tag und dornoch drei sente Mertins tage | yo uff iclichen tag czinsen sechs marg guter gewonlicher prewscher muncze und noch dem virden sente Mertins tage noch deser gebunge sullen sie uns vordan alle jar eweclichen czinsen acht marg | guter gewonlicher prewscher muncze uff den egenanten sente Martins tag des heylgen bisschofes. Czu ewegem gedechnisse und merer sichcherheyt habe wir unser ingesegel an desen brieff | lassen hengen, der gegeben ist uff unserm huwze czu Marienburg, an der mitwochen noch Ma-thei apostoli und ewangeliste, im vierzenhundirsten und sechczenden jare. Des sindt geczewge die | ersamen unsere lieben brudere Pavel Ruwsdorff⁸³ gros-kompthur, Mertin von der Kempnath⁸⁴ obirster marschalk, Herman Gans⁸⁵ obirster spittaler und kompthur czum Elbinge, Johan Zeelbach⁸⁶ obirster | trap-pier und kompthur czur Mewe, Otto von Ylenburg⁸⁷ treszeler, her Gregorius⁸⁸

sygn. 300, R, Ee 26 k, s. 32). W 1408 r., w księdze skarbnika malborskiego, wzmiankowany jest przewoźnik w Keytelsfehre (za: A. SEMRAU, op.cit., s. 74–75). W księdze czynszowej komturstwa malborskiego odnotowano, że „Keytelsveere opłaca czynsz wysokości 4,5 grzywny z karcz-mą i przynależnym doń polem” („Keytelsveere czinsit 4 ein halb mark mit dem kretscheme und von dem acker, der dorczu gehort”; ZHM, s. 34). W szesnastowiecznych lustracjach wymieniany był „przewoźnik, który mieszka przeciwko Pogorzalej Wsi do zamku malborskiego należącej, płaci czynszu uroczystego do zamku sztumskiego mc. 8”. Za łąkę, „która leży przy Noga-cie, płaci na rok mc 3, zaś od rolej, którą dzierży przy tym przewozie, i za szarwark, który od tej rolej powinien, płaci na rok mc. 12” (Lustracja 1570, s. 57). Wiesław DŁUGOKĘCKI, *Przewo-zy na Żuławach na tle sieci drożnej w średniowieczu*, [in:] *Osadnictwo nad dolną Wisłą w średnio-wieczu*, red. Stanisław GIERSZEWSKI (Wisła w Dziejach i Kulturze Polski, t. 1), Warszawa 1989, s. 167–174, nie odnotował tej przeprawy; powołując się na H. GÓRNOWICZ, op.cit., s. 140, wskazu-je wprawdzie na nowożytną, polską nazwę przeprawy „Sadlno”, ale w opracowaniu kartogra-ficznym umiejscawia ją nad Nogatem koło Gościszewa, na wysokości miejscowości Kraśniewo. Na temat konfliktu o majątek Kittelsfehr w XVIII w. zob. W. SZRAMOWSKI, op.cit., s. 123–124. Obecnie w miejscu oznaczonym na dziewiętnastowiecznych mapach jako Kittelsfähre znajduje się gospodarstwo rolne, w administracyjnych granicach wsi Uśnice, gm. Sztum.

⁸³ Paul von Rusdorf, wielki komtur (7 VI 1416 – 27 VIII 1418); zob. D. HECKMANN, *Amts-träger des Deutschen Ordens*, s. 207.

⁸⁴ Martin von Kemnate, wielki marszałek (1415 – 10 I 1422); zob. ibid., s. 210.

⁸⁵ Hermann Gans, wielki szpitalnik (23 XI 1412 – 1416); zob. ibid., s. 215.

⁸⁶ Johann von Selbach, wielki szatny (7 VII 1416 – 4 XI 1417) i komtur gniewski (7 VI 1416 – 17 III 1422); zob. ibid., s. 219, 404.

⁸⁷ Zob. ibid., s. 221: „Otto von Ilenburg Młodszy” występuje w zestawieniach Dietera Heck-manna jako skarbnik Zakonu od 1415 do 14 maja 1416 r., a jego następca Henrich von Nicke-ritz – od 1416 do 27 VIII 1418 r. Obecność skarbnika Ottona von Ilenburg/Ylenburg wśród świadków przywileju sztumskiego pozwala przesunąć czas piastowania przez niego urzędu do co najmniej 23 IX 1416 r.

⁸⁸ Gregor von Bischofswerder (Grzegorz z Biskupa), kapelan i kanclerz wielkiego mistrza Michała Kuchmeistera; zob. Bernhart JÄHNIG, *Hochmeisterkaplan und Hochmeisterkanzler – die Leiter der Hochmeisterkanzlei in Marienburg 1309–1457*, [in:] *Kancelarie krzyżackie. Stan badań*

unser cappellan, Heinrich Postart⁸⁹ voyth zcum Sthume, Heinrich von Rode⁹⁰, Conrad von Erlenshuwzen⁹¹ unserer compan, | Bernhardus, Hildebrandus und Jacobus unsere schreibere⁹² und andere vil truwirdege.

FINANSOWANIE

Artykuł powstał w ramach realizacji projektu badawczego „Słownik historyczno-geograficzny Prus w średniowieczu i u progu epoki nowożytnej, t. 1: Prusy Dolne, t. 2: Warmia”, finansowanego ze środków Narodowego Programu Rozwoju Humanistyki (nr 11 H160151 84).

BIBLIOGRAFIA

- Biernat, Czesław, ed. *Archiwum Państwowe w Gdańsku. Przewodnik po zasobie do 1945 roku*. Warszawa, Łódź: Wydawnictwo Naukowe PWN, 1992.
- Biskup, Marian and Maria Zdzitowiecka. “Sztum.” In *Studia z historii budowy miast polskich*, 237–253. Warszawa: Wydawnictwo Arkady, 1957.
- Biskup, Radosław. “Parafia sztumska w średniowiecznych dziejach biskupstwa pomorzańskiego w Prusach krzyżackich.” In *600 lat Sztumu. Studia z dziejów miasta i parafii św. Anny*, edited by Radosław Biskup and Andrzej Starczewski, 53–68. Pelplin: Bernardinum, 2017.
- Biskup, Radosław and Andrzej Starczewski, eds. *600 lat Sztumu. Studia z dziejów miasta i parafii św. Anny*. Pelplin: Bernardinum, 2017.
- Bonczkowski, Janusz, Marcin Hlebonek, Mateusz Superczyński and Anna Wieczorkowska. *Pieczęcie urzędników zakonu krzyżackiego*. Edited by Marcin Hlebonek. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 2023.

---

i perspektywy badawcze. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Malbork 18–19 X 2001, red. Janusz TRUPINDA, Malbork 2002, s. 158.

⁸⁹ Heinrich Postar/Puster, wójt sztumski (1414 – 20 VI 1419); zob. D. HECKMANN, *Amtsträger des Deutschen Ordens*, s. 382.

⁹⁰ Heinrich von Rode, nadkompan wielkiego mistrza (6 II 1416 – 27 VIII 1418); zob. *ibid.*, s. 157.

⁹¹ Konrad von Erlichshausen, podkompan wielkiego mistrza (11 VII 1415 – 27 VIII 1418); zob. *ibid.*, s. 157.

⁹² Bernhard, Hildebrand oraz Jakob: pisarze w kancelarii wielkiego mistrza Michaela Küchmeistra, występujący w tej roli w testacjach następujących dokumentów: 2 II 1415 (*Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, P. 2: *Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum*, hrsg. v. Erich JOACHIM, Walther HUBATSCH, Göttingen 1948, nr 1825), 27 IV 1415 (*ibid.*, nr 1831), 24 XI 1415 (*ibid.*, nr 1842), 22 II 1416 (*ibid.*, nr 1852), 29 XI 1416 (*ibid.*, nr 1869). Dnia 18 III 1417 r. miejsce Hildebranda, obok Bernharda i Jakoba, zajął Heinrich (*ibid.*, nr 1876). Por. Sławomir JÓŹWIAK, Janusz TRUPINDA, *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów 1309–1457*, Malbork 2019, s. 231.

- Borzyzkowski, Józef and Marek Stażewski. *Sztum 1806–1945*. Edited by Janusz Ryszkowski. Sztum, Pelplin: Gmina i Miasto Sztum, Bernardinum, 2014.
- Czaja, Roman. "Miasta i przestrzeń miejska w państwie zakonu krzyżackiego w Prusach." In *Zakon krzyżacki w Prusach i Inflantach. Podziały administracyjne i kościelne w XIII–XVI wieku*, edited by Roman Czaja and Andrzej Radziwiński, 81–106. Toruń: Wydawnictwo Naukowe UMK, 2013.
- Długokęcki, Wiesław. "Przewozy na Żuławach na tle sieci drożnej w średniowieczu." In *Osadnictwo nad dolną Wisłą w średniowieczu*, edited by Stanisław Gierszewski, 167–180. Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, 1989.
- Gołębowski, Maciej. "Lokacje miast na prawie chełmińskim." In *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, vol. 1, edited by Zbigniew Zdrójkowski, 239–332. Toruń: UMK, 1990.
- Górniewicz, Hubert. *Toponimia Powiśla Gdańskiego*. Gdańsk: Zakład Narodowy im. Ossolińskich, 1980.
- Heckmann, Dieter. "Leitfaden zur Edition deutschsprachiger Quellen (13.–16. Jahrhundert)." *Jahrbuch Preussenland* 3 (2012): 7–13.
- Heckmann, Dieter. *Amtsträger des Deutschen Ordens / Dostojnicy zakonu niemieckiego*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 2020.
- Hergemöller, Bernd-Ulrich and Nicolai Clarus. *Glossar zur Geschichte der mittelalterlichen Stadt*. Frankfurt am Main, New York: Peter Lang, 2011.
- Hoszowski, Stanisław, ed. *Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1565*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1961.
- Hoszowski, Stanisław, ed. *Lustracja województw malborskiego i chełmińskiego 1570*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1962.
- Hoszowski, Stanisław, ed. *Lustracja województw Prus Królewskich 1624 z fragmentami lustracji z 1615 roku*. Gdańsk: Gdańskie Towarzystwo Naukowe, 1967.
- Jähniß, Bernhart. "Hochmeisterkaplan und Hochmeisterkanzler – die Leiter der Hochmeisterkanzlei in Marienburg 1309–1457." In *Kancelarie krzyżackie. Stan badań i perspektywy badawcze. Materiały z międzynarodowej konferencji naukowej, Malbork 18–19 X 2001*, edited by Janusz Trupinda, 149–166. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 2002.
- Joachim, Erich and Walther Hubatsch, eds. *Regesta historico-diplomatica Ordinis S. Mariae Theutonicorum 1198–1525*, P. 2: *Regesta Privilegiorum Ordinis S. Mariae Theutonicorum*. Göttingen: Vandenhöck und Ruprecht, 1948.
- Józwiak, Sławomir and Janusz Trupinda. *Organizacja życia na zamku krzyżackim w Malborku w czasach wielkich mistrzów 1309–1457*. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 2019.
- Józwiak, Sławomir and Janusz Trupinda. "Zamek krzyżacki w Sztumie w średniowieczu w świetle źródeł pisanych." In *600 lat Sztumu. Studia z dziejów miasta i parafii św. Anny*, edited by Radosław Biskup and Andrzej Starczewski, 29–51. Pelplin: Bernardinum, 2017.
- Kopiński, Krzysztof, Janusz Tandecki and Liliana Lewandowska, eds. *Niemiecko-polski i polsko-niemiecki słownik historyczny (na podstawie źródeł średniowiecznych i wczesnonowożytnych z terenu Polski)*, vol. 1: *Niemiecko-polski słownik historyczny*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, 2020.

- Kowalkowski, Jacek. *Wybicy herbu Rogala od XVI do XX wieku. Studium genealogiczno-majątkowe*. Warszawa: Wydawnictwo DiG, 2015.
- Kubicki, Rafał. *Prusy Krzyżackie. Gospodarka i kultura na obszarach wiejskich*. Gdańsk: Wydawnictwo Uniwersytetu Gdańskiego, 2024.
- Letkemann, Peter. "Die Geschichte der westpreußischen Stadtarchive." *Beiträge zur Geschichte Westpreußens* 5 (1976): 5–96.
- Odyniec, Waław. "Chełmiński system miar i chełmińska stopa mennicza w rozwoju historycznym." In *Studia culmensia historico-juridica czyli Księga pamiątkowa 750-lecia prawa chełmińskiego*, vol. 1, edited by Zbigniew Zdrójkowski, 393–410. Toruń: UMK, 1990.
- Schmid, Bernhard, ed. *Die Bau- und Kunstdenkmäler Pomesaniens*, vol. 3: *Kreis Stuhm*. Danzig: Kommissionsverlag von L. Sauniers Buchhandlung, 1909.
- Schmitt, Friedrich W. F. *Geschichte des Stuhmer Kreises*. Thorn: Selbstverlag des Kreises, 1868.
- Semrau, Arthur. *Die Orte und Fluren im ehemaligen Gebiet Stuhm und Waldamt Bönhof (Komturei Marienburg)*. Thorn, Elbing: Selbstverlag des Copernicus-Vereins für Wissenschaft und Kunst zu Thorn, 1928.
- Strehlke, Ernst, ed. "Beilage IV: Böhmisches, schlesisches und polnische Berichte." In *Scriptores rerum Prussicarum*, vol. 3, edited by Theodor Hirsch, Max Töppen and Ernst Strehlke, 423–442. Leipzig: S. Hirzel, 1866.
- Szramowski, Wojciech. *Dzieje miasta Sztumu w latach 1416–1772*. Toruń: Towarzystwo Naukowe w Toruniu, Wydawnictwo Naukowe UMK, 2011.
- Täubrich, Rainer, ed. *Archive in Ostpreußen vor und nach dem Zweiten Weltkrieg unter Einschluß des Memellandes und des Soldaugebietes*. Bonn: Kulturstiftung der Deutschen Vertriebenen, 1990.
- Töppen, Max. "Zur Baugeschichte der Ordens- und Bischofs-Schlösser in Preussen." *Zeitschrift des Westpreussischen Geschichtsvereins* 4 (1881): 83–127.
- Wasik, Bogusz, ed. *Zamek w Sztumie. Siedziba krzyżackich wójtów, rezydencja wielkich mistrzów i polskich starostów*. Malbork: Muzeum Zamkowe w Malborku, 2024.
- Wierzbowski, Theodorus, ed. *Matricularum Regni Poloniae summaria, excussis codicibus, qui in Chartophylacio Maximo Varsoviensi asservantur*, P. 4: *Sigismundi I regis tempora complectens (1507–1548)*, vol. 3: *Acta vicecancellariorum 1533–1548*. Varsoviae: C. Kowalewski, 1915.
- Vossberg, Friedrich A. *Geschichte der preussischen Münzen und Siegel von frühester Zeit bis zum Ende der Herrschaft des Deutschen Ordens*. Berlin: G. Fincke, 1843.
- Zawadzki, Wojciech. Review of *Dzieje miasta Sztumu 1416–1772*, by Wojciech Szramowski. *Zapiski Historyczne* 78/1 (2013): 172–174.
- Ziesemer, Walther, ed. *Das Zinsbuch des Hauses Marienburg*. Marienburg: Fritz Grossnick, 1910.